

SKILSMISSE ELLER SEPARASJON?

ARVEGODSETS FORDELING ETTER 1814

Under det dansk-norske jubileumsåret 2014 er det satt nytt fokus på både sammenhenger og forskjeller i den politiske og kulturelle utviklingen i Danmark og Norge. Akademiske så vel som mer populære bidrag har skapt et intellektuelt klima for utveksling av ideer uten sidestykke, i hvert fall ikke i nyere tid.¹ Rimeligvis har aktiviteten vært størst på norsk side, knyttet til feiringen av grunnlov og nasjonal uavhengighet. Men gledelig nok har også det ofte oversette «tapet» av Norge i 1814 avfødt ny interesse i Danmark. Her er jeg imidlertid nødt til å ta utgangspunkt i jubileet slik det hittil har forløpt i Norge, siden det er dette jeg kjenner best.

STATEN OG NASJONENE

De to nasjonalstatene vi i dag benevner som Danmark og Norge, er ikke de samme som de historiske Danmark og Norge. La oss bare slå fast det først. Ellers er det lett å blande sammen våre umiddelbare forestillinger i dag med mer korrekte forestillinger fra fortiden. Men siden vi uansett bærer moderne forestillinger om våre land med oss i det daglige, trenger vi noen tilleggsbegreper som presiserer hva disse faktisk *var* for 200 år siden, og dette har nyere forskning rundt 1814 faktisk bidratt til. Heldigvis kom danske historikere på banen allerede før jubileumsmarkeringene startet og presenterte et tydeligere bilde av hva slags Danmark som eksisterte den gangen. Nå ble det benyttet begreper som 'imperium' om dette gamle Danmark.² Omtrent samtidig våget norske historikere for første gang på mange tiår å innføre begreper som 'kolonial' om samme periode i Norge.³ Sammentrekningen 'Danmark-Norge' er dermed også avslørt som en nyere konstruksjon av likestilling som var ukjent i enevoldstiden selv.⁴ Både Danmark og Norge ble rett nok forstått som gamle kongeriker i Kongeloven, men da helst av

1 Både det danske og norske forskningsrådene har gitt støtte til forskningsprosjektet knyttet til jubileumsåret (i Norge 8 enkeltprosjekter). En lang rekke seminarer/konferanser er blitt arrangert både i Danmark og Norge; i Danmark f.eks. 6 med forskningsnettverket om 1814 fra 2010 til 2012, og i Norge 8 med 1814-prosjektet ved IAKH, Universitetet i Oslo fra 2007 til 2014. Et annet norsk prosjekt publiserte 6 antologier om forfatningsteori og forfatningshistorie.

2 Jf. Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen: *Det danske imperium. Storhed og fald*, København: Aschehoug 2004.

3 Jf. Odd Arvid Storsveen: "Nasjonal identitet i Norge og Danmark", *Nytt norsk tidsskrift* 3-4 2004, s. 372.

4 F.eks. Edvard Holm: *Danmark-Norges udenrigske Historie under den franske Revolution og Napoleons Krige fra 1791 til 1807*, Kjøbenhavn: Gad 1875, og *Danmark-Norges indre Histo-*

pompøse, dynastiske grunner. *Danmark* var alltid det korrekte begrepet på staten i politisk forstand. Norge var bare en nasjonal enhet innenfor denne staten, og både formelt og reelt uten noen politisk status.

Rent taktiske hensyn kunne nok gjøre at regjeringen i København ga den norske delen visse politiske friheter, som da kronprins Frederik opprettet en regjeringskommisjon for Norge med sivil myndighet i 1807. Men det kan ikke være tvil om at hovedtendensen under eneveldet gikk i retning av sentralisering og makt-konsentrasjon. Frederik selv ønsket å knytte Norge enda sterkere til Danmark og resten av staten, samtidig som han fryktet norske separatisters intriger med Sverige.

Egentlig kunne Frederik ha sluppet å bekymre seg så mye for nordmennene. Den forsiktige norske nasjonalismen før 1814 hadde større økonomisk og kulturell frihet som mål, men ikke et politisk brudd med Danmark. I Norge utgjorde de svensk-orienterte ennå bare en mindre, konspirativ tendens.⁵ Den egentlige faren for det samlede riket lå et annet sted – hos stormaktene Frankrike, Russland, Østerrike og Storbritannia, som først og fremst betraktet Danmark, Norge og Sverige ut fra sine egne militære, økonomiske og geopolitiske interesser. Det som historikeren Rasmus Glenthøj har døpt 'skilsmissen' mellom Danmark og Norge, var drevet frem av den svenske kronprins Carl Johan og hans allierte.⁶ Den skyldtes ikke noe dyptgående ønske i verken Norge eller Danmark.

STATSBRUDET

At storpolitikk lå bak skilsmissen, har vært godt dokumentert og anerkjent i alle år. Det nye som er vunnet gjennom de senere års jubileumsforskning, er snarere hvor lite tilfeldig skismaet likevel var. Gjennom involveringen i Napoleonskrigene var den danske staten utsatt for et press den vanskelig kunne komme seg gjennom uten livstruende sår. Når stormaktene for alvor begynte å fatte interesse for Norden, var kanskje den gamle statsordningen allerede dømt. Det har i den forbindelse vært flittig diskutert om Frederik VI's politikk var evneløs og taktisk håpløs, eller om han tvert om var bundet opp av nesten uløselige dilemmaer.⁷ Hadde han valgt andre allianser på ulike tidspunkter, kunne utvilsomt noe av det som skjedde i 1814 ha vært unngått. På den annen side kunne det også ha gått

rie under Enevælden fra 1660 til 1720. Indledning til den dansk-norske Stats Historie fra 1720-1814, København: Gad 1885. Uttrykket er også kjent fra flere nyere historieverk.

5 Jf. Bård Frydenlund: "Før unionspartiet. Omstridte forbindelser og norske møter om helstatens fremtid 1809-1814", i Bård Frydenlund og Odd Arvid Storsveen (red.): *Veivalg for Norden 1809-1813*, Oslo: Akademika 2013, s. 23-42, og Bård Frydenlund: *Spillet om Norge. Det politiske året 1814*, Oslo: Gyldendal 2014, s. 31-40.

6 Rasmus Glenthøj: *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og etter 1814*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2012.

7 Se f.eks. Søren Mentz: "Neutralitetens sammenbrud: skæbneåret 1807", og Michael Bregnsbo: "Det danske imperium og napoleonskrigene", i Bård Frydenlund og Rasmus Glenthøj (red.): *1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen*, Oslo: Unipub 2009, s. 11-23 og 25-36.

enda verre for den danske staten. All gevinst i Norge kunne ha vært spist opp ved å miste Jylland, øyene, ja til og med Sjælland, og dermed kanskje riket som sådan. I visse situasjoner blir ethvert historisk valg destruktivt.

Det eneste som muligens kunne ha reddet Norge for Danmark på lengre sikt, var da nettopp det Christian Frederik prøvde å få til med sitt opprør mot Kielfreden. Siden opprøret bare lyktes halvveis, ble imidlertid skilsmissen fra Kiel sementert, og etter hvert også varig. Men skilsmissen fikk likevel ikke den karakter som Carl Johan og svenskene hadde håpet på. Det delvis selvstyrte Norge i union med Sverige kom til å fortsette som en slags avlegger av den gamle danske staten.

Her ligger kanskje også den største svakheten ved nyere forsknings dveling ved bruddet i 1814 og dets forutsetninger. De nasjonale løpene i de to statene er jo innvevd i hverandre på en måte som har skapt særlig nære forbindelser. Tyskland og Frankrike står lenger fra hverandre kulturelt og mentalt enn Danmark og Norge, selv om de har delt områder der felleselementer har vært godt blandet. Heller ikke Sverige og Norge står hverandre like nært, til tross for 90 års unionelt fellesskap. I Norge har det jo vært vanlig å snakke om 'danskertiden' i historien, en tid som grovt sett spenner fra år 1400 (eller i hvert fall 1500) og helt frem til 1814, og av og til ser det ut som det danske publikum trenger å bli påminnet om den overveldende betydningen som dette danske styret måtte få for det norske samfunnet. Men egentlig fortsatte denne 'danskertiden' enda lenger. Vi ser rester av den selv i dagens Norge.

DEN KULTURELLE DIMENSJON

Her er det naturlig å ta utgangspunkt i alt som *ikke* ble direkte endret i Norge av det politiske bruddet i 1814. Embetsstand og statsbyråkrati var en arv fra enevoldstiden, det samme var utdanning og skolevesen, og også lovverket var uendret og ble bare langsomt revidert. Litterær og offentlig samtale i aviser, blader og bøker foregikk på dansk. Europeisk høykultur gjennom teater, kunst og musikk ble filtrert (og til dels også skapt) gjennom Danmark. Det nye Norge på 1800-tallet var en halv-dansk stat.

Ikke alle koloniale konsekvenser er heller negative. Høykultur, akademisk dannelse, en profesjonell administrasjon og borgerlige bynæringer var alt sammen konstruktive produkter av danskertiden i Norge. Økonomisk sett klarte innbyggerne seg også rimelig godt om vi sammenlikner med andre avhengige økonomier. Historikeren J. E. Sars snudde like godt perspektivet rundt: Når bondebefolkningen i Norge ble holdt tilbake på et mer tradisjonelt nivå, slapp den også unna reføydaliseringen som bøndene på kontinentet måtte tåle. Kanskje overdrev Sars denne funksjonen, og den var selvsagt ikke ganske tilsiktet ovenfra. Men antakelig betydde dette likevel bedre vilkår for en mer egalitær samfunnsutvikling enn i store deler av Europa. Betydningen for Danmark er ikke like tydelig hos Sars. Men det går an å anta at ressursutnyttelsen av Norge også la demper på økonomiske tvangstiltak overfor befolkningen i Danmark.

At nasjonene hadde grepet så dypt inn i hverandre før 1814, skapte imidlertid klare problemer for norsk nasjonsbygging etterpå. Norske dikteres metaforiske uttrykk om den danske påvirkning spenner fra Henrik Wergelands påstand om en 'uægte Lodning' til Henrik Ibsens uttrykk '400-årsnatten' og Arne Garborgs forakt for 'heimedanskar', enten dette nå var alvorlig eller ironisk ment. Striden om dansk kulturell innflytelse preget norsk kulturkamp fra Nicolai Wergelands pamflett om 'Danmarks politiske Forbrydelser' i 1816 via hans sønns strid med Welhaven til norskdomsfolkets parole fra 1890-årene: 'Ut or unionane'. De tenkte på den politiske unionen med Sverige, men også på den gamle kulturelle 'unionen' med Danmark.

Noe rett må de også ha hatt i sin motstand mot dansk innflytelse. Ikke bare satte Christianias offentlige teater (anlagt i 1827) i stor grad opp stykker hentet fra repertoaret til Det Kongelige Theater i København. Også skuespillerne var hentet fra Danmark, gjerne slike som ikke hadde fått engasjement ved Det Kongelige. Denne praksisen vedvarte helt opp til 1850-årene, da både Ibsen og Bjørnson febrilsk agiterte for norsk språk på teaterscenen. Skjønt norsk? Det dreide seg ennå bare om å bruke skuespillere med norsk *talemål* til det som stadig var danskspråklige tekster. For Ibsen og Bjørnsons eget skriftspråk var jo i grunnen dansk, isprengt norske talemålsformer og en mer muntlig preget syntaks. Det ble imidlertid førende for moderne bokmål (riksmål), det 'kreolspråket' som i dag er hovedspråket for den norske befolkning.

Takket være norskdomsfolket ble Ivar Aasens nye, nasjonale 'landsmål' fra 1850-tallet vedtatt som nasjonalt likestilt med bokmålet allerede i 1885. Men under 10 % bruker i vår tid dette skriftspråket (nå kalt nynorsk) til daglig. Splittelsen mellom sektorene for landsmål og bokmål har nok fortsatt frem til i dag. Men historisk sett har dansken vunnet språkslaget om Norge.

Kanskje skal nordmenn bare være glade for det? Det språklige fellesskapet førte i hvert fall til at de store norske forfatterne på slutten av 1800-tallet ble like populære, like mye lest og hørt i Danmark som i sitt hjemland. Det Norge som ble mistet i 1814, kom på en måte tilbake 'with a vengeance' da Ibsen, Bjørnson og andre erobret en plass i den kultur som deres forfedre hadde hatt felles.⁸ For dem ble også Danmark selve transitthavnen for ferden inn på det europeiske kontinentet – deres verdensnavn ble skapt i en linje fra Christiania via København til Hamburg, Berlin, München, Paris og Roma. Uten den danske forbindelsen og med et annet og fremmedartet 'norsk-norsk' språk, hadde de da kunnet bli de store stjernene de ble? Det er det all grunn til å tvile på. Talent alene er sjelden nok i det

8 Det første norskskrevne stykket på det Det kgl. Theater skal ha vært Andreas Munchs tragedie *Salomon de Caus* (1854), oppført 19. desember 1856. Jf. J.B. Halvorsen: *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880*, Fjerde Bind, Kristiania: Den norske Forlagsforening 1896, s. 151. Bjørnson måtte imidlertid vente til 1865, Ibsen til 1870.

store litterære markedet, selv ikke i dagens globale medielandskap. Det trengs hjelpere, og i Danmark fantes det slike.

Norskdomsfolkets forsøk på å rendyrke norskheten og drive ut alt dansk arvegods med psykisk og fysisk makt lyktes da heller aldri. De mest synlige resultatene har vært retoriske, som da et 'amt' etter 1. verdenskrig skiftet navn til det gammelnorske 'fylke', og et 'stift' ble hetende 'bispedømme'. Men selv om byer som Fredrikshald på denne tiden ble til Halden og Kristiania til Oslo, var restene av deres tilhørighet til dansketiden stadig synlige. Verken Fredriksten festning eller Christian IVs kvadratur i Oslo sentrum kunne utryddes. Eneste reelle mulighet til total nasjonal eksorsisme ville antakelig ha vært et langvarig styre av det vikingtidsdyrkende, nasjonalsosialistiske Nasjonal Samling. Men en må jo bare grøsse ved tanken på et Oslo som 'norrønt' speilbilde av Hitler og Speers vanvitlige planer for Berlin.

DEN POLITISKE DIMENSJON

Ved det norske grunnlovsjubileet har det naturlig nok vært rettet et særlig søkelys på konstitusjonelle forhold, på tenkningen rundt folkesuverenitet og statsformer, og på påvirkninger som de norske grunnlovsfedrene hadde med seg da de utformet Grunnloven i 1814. Blant de nye innsiktene som er blitt presentert, fortjener fokuset på lærdomskildene i eneveldets København en særlig kommentar. De ledende juristene på Eidsvoll i 1814 hadde alle mer eller mindre vært studenter under J.F.W. Schlegel.⁹ Ideene fra fellesstatens egen akademiske lærdom er dermed vel så synlig i den norske Grunnloven som påvirkningen fra samtidens amerikanske, franske, hollandske eller svenske konstitusjoner. Igjen viser det seg at den indre linjen mellom Danmark og Norge i 1814 var essensiell ikke bare sosialt og personlig, men også tankemessig.

Vel så viktig er det kanskje at lærdommen heller ikke var reservert for beslutningene i 1814, men at innflytelsen hadde langsiktige virkninger. Noe egentlig intellektuelt brudd med dansketiden fant aldri sted i Norge. Også de nye konstitusjonelle ideene hadde en 'hjemlig' basis, selv om de ikke fikk utfolde seg i Danmark på samme måte som i Norge. Men det er ingen grunn til å tro at danske studenter lærte mindre av Schlegel enn deres norske kolleger. Kanskje har den nødvendige konsolideringen av rest-staten Danmark etter 1814 bare skygget for vår forståelse av tenkemåtenes nærhet, i 1814 så vel som i 1849? Den felles politiske arven har imidlertid blitt forstyrret av et fysisk skille, som jo forhindret den militære hjelp som danskene etterlyste. Unionen mellom Norge og Sverige fjernet oss fra de kontinentale problemer som Danmark fikk med tysk nasjonalisme og maktpolitikk.

⁹ Jf. Ola Mestad og Dag Michalsen (red.): *Frihetens forskole. Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*, Oslo: Pax 2013.

Skillet var samtidig noe av en illusjon. Den politiske støtten til Danmark i 1864 var i virkeligheten stor i Norge. Det var den politiske evnen som sviktet, blant annet på grunn av manglende demokratiske reformer. Dermed kunne det *se ut* som fellesskapet mellom nord og sør hadde forvitret for godt av geopolitiske grunner, slik Carl Johan i sin tid hadde villet det. Men den gang ei! Den marine opprustningen etter 1900 gjorde plutselig igjen Nordsjøen og Atlanterhavet til sentralområder for internasjonal maktkamp. Både Danmark og Norge ble okkupert 9. april 1940 for å skaffe Nazi-Tyskland baseområder mot verdens sterkeste sjømakt.¹⁰ Med disse to landene under kontroll trengte ikke tyskerne til Sverige. Carl Johans politikk fra 1814 var satt sjakk matt av Adolf Hitler. Etter 1940 fikk våre to land igjen dele historisk skjebne, og nordmenn ble stadig påminnet om dette – dels av 'danskepakken' med mat, dels av kong Haakons aksent når han talte i radio fra London til sine 'kjære Landsmænd'.

Okkupasjons erfaringene ble avgjørende for valget av forsvarsallianse i 1949. Den felles politiske kursen kunne nok ha fått en knekk da Norge og Danmark valgte ulikt om EF (EU). Men EØS-avtalen gjør jo at Norges forhold til EU er blitt omtrent som et medlemskap. Likhetene har dermed forblitt større enn ulikhetene.¹¹

DEN SENTIMENTALE DIMENSJON

Ut fra det som her er sagt, kan det da spørres om begrepet 'skilsmisse' egentlig står i veien for forståelsen av de mer *varige* ideologiske og politiske forbindelsene mellom Danmark og Norge. Spørsmålet er om vi ikke bør erstatte forestillingen om skilsmisse med en annen tanke? Det var et statspolitisk brudd, en fysisk atskillelse, ja visst, og en tilhørende mistenksomhet oppstod kanskje mellom den løsrevne og den forlatte. Men en åndelig tilhørighet ble bevart som et sentimentalt fellesskap, en følelse av at noe var gått tapt, men at noe viktig også bestod. Med andre ord var det en atskillelse som ikke *følt*es ganske total og definitiv, og dermed mer av en påtvunget separasjon enn en gjensidig skilsmisse. Dette relasjonelle aspektet er kanskje det forskerne har oversett aller mest i forbindelse med jubileene, selv om det også har vært berørt.¹²

Sentimentalitet er en reell stemning som kan ha en ganske treg historisk karakter og som ikke uten videre lar seg viske ut av skiftende politiske forhold. Den kan være søt eller smertelig, men også konstruktiv og resiprok. Riktig idyllisk blir den når litteraten Christen Pram omtaler "Biergboerne" i Norge som ikke var

10 Danmark ble et viktig ledd i angrepet på Norge 9. april, som flybase for tidlige tyske luftanfall.

11 Som medlemsland fra 1973 ville Norge også ganske sikkert ha fulgt samme linje som Danmark har gjort, med distanse til mange samordningstiltak, bibeholdelse av egen valuta, mm.

12 Mest påfallende er det i Glenthøys *Skilsmissen*, men også der er det mer fokus på nasjonale særtrekk enn på sentimentale fellestrekk.

”fordærvede ved Yppighedens Forfiinelser i de siste Aarhundrede”.¹³ Og riktig smertefull blir den når historikeren P.A. Munchs klager over at nordmenn ikke får ”træde i Række med de to andre nordiske Folk” i historien, og at norske særegenheter «ej ret anerkjendtes eller forstodes” av danske historikere på 1800-tallet.¹⁴

Kampen om historien ble raskt avsluttet. Til gjengjeld seiret en dansk modell for folket. Grundtvigs program kom med Uffe Østergårds ord til å utgjøre en slags ’sivil religion’ i Danmark.¹⁵ Men folkehøyskolenes ’levende ord’ slo ikke bare gjennom der. Også i Norge ble morsmål og fedrelandshistorie prioritert foran slik klassisk dannelse som har preget Tyskland, Frankrike og England. Politiseringen av Norge på 1800-tallet skapte kanskje overdrevne tanker om statens rolle, mens noe av det motsatte skjedde i Danmark etter 1864. Likevel kom disse to folkene med forskjellige erfaringer til å dyrke samme folkelige åndsideal, et ideal som er synlig ennå i dag.

Kan det være at våre relativt små land uten storpolitisk makt rett og slett har trengt hverandre, både som kontraster og referanser? At vi foretrekker trygg utveksling mellom mentale slektninger fremfor å kopiere stormakter? Nærhet eller fjernhet oppstår riktignok på mange måter. Likhetsopplevelser i dag kan like gjerne skyldes felles erfaringer med innvandring, *eller* at serier fra *Krøniken* til *Broen* har suksess på norsk TV, *eller* at dansker setter pris på norske krimforfatters bidrag til ’Nordic noir’. Osv. Dette vet vi ikke. Hva som kan slås fast, er at den gjensidige interessen for våre stater og folk går i en slags bølgebevegelse, og at vi akkurat nå (igjen) er på en liten bølgetopp – noe også denne artikkelen blir et bevis på. Om dette vil fortsette, er en annen sak. Men helt forsvinne vil det neppe, med mindre statene og folkene selv gjør det.

TAP OG GEVINST

Bruddet med enevoldstidens tvangstrøye var utvilsomt positivt for begge folk. Men istedenfor å hvile oss på forfedrenes laurbær, burde vi våge å stille det kritiske spørsmålet: Hva ble for øvrig unngått ved statsbruddet i 1814? Muligens en fremtidig opprivende nasjonal konflikt. Men kanskje ikke så mye mer? Begge land har jo gått i samme hovedretning, og kontinuiteten har veid opp for tapene. Også et slikt perspektiv kunne vi med fordel ha hatt plass til under de siste års jubileumsaktiviteter.

Hva skal vi da ta med oss etter jubileenes slutt? Blant annet forsoningens pris. Dansker må akseptere sine historiske røtter i en kolonimakt, nordmenn må slut-

13 Christen Pram: ”Om Norge”, *Minerva* 1790, s. 81.

14 P.A. Munch: ”Om Skandinavismen” (1849), *Samlede Afhandlinger* II, Christiania: Cammermeyer 1874, s. 28.

15 ”Civil religion er den amerikanske betegnelse for grundtrækkene i den amerikanske politiske kultur”. Uffe Østergård: ”Nationaldannelsesprocessen i Danmark fra 1600 til 1900”, *Norden og Baltikum*. Rapport til det 22. nordiske historikermøte, Oslo 1994, s. 162.

te å sutre over en gang å ha blitt kolonisert. At maktpolitikk og materielle interesser begrenser nasjonale og statlige muligheter, er noe som har rammet mange land og mange folk. Det er ikke noe unormalt i det. Samtidig har det vært en fordel å tilhøre Europas periferi. Når Norge først ble tvunget til omstøpning, var et mellomstort rike som Danmark langt fra det verste å bli underlagt – Norge ble aldri tråkket ned som et Irland, et Litauen eller et Bulgaria. Men Danmark ble heller aldri slukt, som et Alsace, et Burgund eller et Ruthenia. Begge land og folk er blitt forandret. Men de finnes der, fortsatt.

I slike banale historiske gevinster ligger kanskje den viktigste årsaken til den gjensidige vennlighet i dag. Våre politiske forfedre sør og nord for Skagerrak maktet å overleve og føre sine nasjoner videre. De sårene som ble påført i 1814, 1864 eller 1940, var ikke ulegelige, og smerten ble ikke lammende. Derfor kan vi, deres arvinger, lettere velge drømmene, fremfor raseriet og hevnen.

ODD ARVID STORSVEEN
PROFESSOR
INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, KONSERVERING
OG HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO
O.A.STORSVEEN@IAKH.UIO.NO